

زن در اسلام

گزیده‌هایی از قرآن و حدیث

• فروغ پارسا

با توجه به پراکندگی در حوزه مطالعات زنان نمی‌توان انتظار داشت پژوهشگر غربی، بتواند با جست‌وجو در منابع اسلامی تصویر کاملاً درستی از منزلت زن در اسلام ترسیم نماید. آیات قرآن (که به لحاظ متن و سند هیچ شک و تردیدی در آن نیست) منزلت تکوینی، اجتماعی و حقوقی زنان را به روشنی بیان کرده است.

زن در اسلام، گزیده‌هایی از قرآن و حدیث، اثر نیکولاس اود در زمره کتاب‌هایی است که می‌توان گفت با رویکردی میانه‌رو موضوع زن در اسلام را ترسیم کرده است. این کتاب را نخستین بار انتشارات کرزون سال ۲۰۰۰ در ۲۲۴ ص چاپ کرده است.

همان‌گونه که مؤلف در مقدمه کتاب بیان می‌کند، این اثر فقط ترجمه گزیده‌هایی از آیات قرآن و احادیث درباره زن است و در بیشتر موارد هیچ نوع شرح و تفسیری ندارد. هر چند نباید نادیده گرفت که گزینش و چینش آیات و روایات مربوط به زمینه‌ای خاص، خود نوعی شرح غیرملفوظ برای خواننده ایجاد می‌کند.

مؤلف با ادعان به نقش محوری زن در اسلام هدف خود از تألیف این کتاب را به سادگی و شیوایی این‌گونه بیان می‌کند: «نخستین شخصی که به اسلام گروید زن و همسر پیامبر بود». وی بر این باور است که گردآوری آیات و روایات و مطالب مربوط به زن در آثار مذهبی برای دریافت چگونگی نقش زن در اسلام ضروری است.

نویسنده مجموعه مطالب خود درباره زن در اسلام را در بیست‌یخس طبقه‌بندی کرده است: ۱. طهارت از قاعدگی؛ ۲. طلاق؛ ۳. بیوگی و مرگ؛ ۴. روز جزا؛ ۵. بهشت و جهنم؛ ۶. عدالت و قانون؛ ۷. نجابت و پوشش؛ ۸. ازدواج؛ ۹. عیادت؛ ۱۰. مذهب؛ ۱۱. ناپاکی و پاکدامنی؛

• زن در اسلام (گزیده‌هایی از قرآن و حدیث)

• نیکولاس اود

• انتشارات کرزون، چاپ اول، ۲۰۰۰

اسلام پژوهی غربیان از اواخر قرن نوزدهم بدین سو، قوت و انسجام بیشتری پیدا کرده است و دانشمندان غربی به گونه‌ای سازمان یافته و روش‌مند مطالعات اسلامی را پی‌گیری کرده‌اند. اما، موضوع «زن در اسلام» به‌طور خاص، تقریباً در سه دهه اخیر موضوع پژوهش‌های آنان قرار گرفته و ده‌ها کتاب و مقاله در زمینه مسائل حقوقی و اجتماعی زن مسلمان نگاشته شده است. بررسی علل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی اقبال غربیان به اسلام‌شناسی در مجال این گفتار نیست. اما، روند نسبتاً رو به افزایش گرایش اروپاییان به اسلام را می‌توان از جمله این علل برشمرد. پژوهش‌های غربی درباره «زن در اسلام» رویکردهای متفاوتی دارند؛ برخی به شدت منتقدانه و خشن، برخی میانه‌رو و به‌ندرت نیز جانبدارانه‌اند. باید توجه داشت مسائل حقوقی و اجتماعی حتی‌مبانی معرفت‌شناسانه مربوط به «زن در اسلام» به گونه‌ای است که اساساً دانشمندان مسلمان در آن اتفاق نظر ندارند. درحالی که برخی از اندیشمندان مسلمان با توجه به صراحت آیات قرآنی، مرد و زن را از نظر آفرینش یکسان و حقوق اجتماعی و اقتصادی آنان را برابر می‌دانند.^۱ برخی دیگر بر اساس شماری از روایات و احادیث برای زن آفرینشی متفاوت از مرد قائل‌اند و در حوزه تعقل، احساسات و توان جسمی زن را ماهیتاً متفاوت از مرد می‌دانند و به همین دلیل حقوق و تکالیفی متمایز از مردان برای زنان مطرح می‌کنند.^۲

علاوه بر مطالب اصلی، سه ضمیمه به کتاب افزوده شده است. در ضمیمه اول مجدداً برای بخش‌های بیست‌گانه کتاب شواهدی از آیات قرآن آمده است؛ ضمیمه دوم شامل آیاتی است که در آن‌ها از شخصیت‌های زن نام برده شده است.

ضمیمه سوم به بیان شرح حال افراد مهمی اختصاص دارد که در کتاب از آنها نام برده شده است.

شرح خال‌ها عموماً بسیار مختصر

است مگر شرح حال عایشه همسر سوم پیامبر (ص) که تقریباً تمام نکات مهم و حتی معمولی زندگی وی در این قسمت و نیز در متن کتاب آمده است. شایان ذکر است که بیشتر احادیث متن نیز از زبان وی نقل شده است. درباره شخصیت‌های دیگر به‌ویژه درباره علی (ع) فقط به ذکر نسبت ایشان با پیامبر، جنگ با عایشه و سرانجام قتل وی اکتفا شده است. این همه، سرگذشت نامه‌ها به لحاظ واقع‌نمایی مشکلی ندارند و در آنها از بیان فضایل فرقه‌ای برای اصحاب پیامبر خودداری شده است.

در هر بخش کتاب چند آیه و

حدیث تقریباً بدون شرح بیان شده است. در

حدود ۲۵۰ آیه در کتاب ذکر شده است. هر چند همه این آیات ویژه «زن» و جزو «آیات النساء» معروف بین مسلمانان نیست. به نظر می‌رسد نویسنده به ترجمه خاصی از قرآن رجوع نکرده و آیات را خود ترجمه کرده است.

ترجمه‌ها غالباً صحیح است، اما گاهی امانتداری و دقت کافی لحاظ نشده است، به طوری که ناگزیر به مراجعه به متن قرآن است.

برای مثال در آیه ۲۳۲ بقره مسائلی مربوط به طلاق مطرح شده و در آیه بعد حکم کلی شیردادن مادران آمده است، اما مؤلف دو آیه را با هم جمع کرده و در ترجمه آیه ۲۳۳ می‌گوید: اگر پدر بخواهد مادران مطلقه می‌توانند بچه‌های خود را تا دو سال شیر دهند. (ص ۱۷)؛ همچنین برای مشکلاتی از این‌گونه نگاه کنید به نساء: ۵؛ ص ۱۱۳؛ متحنه: ۱۰، ص ۵۲؛ بقره: ۱۸۷، ص ۸۰.

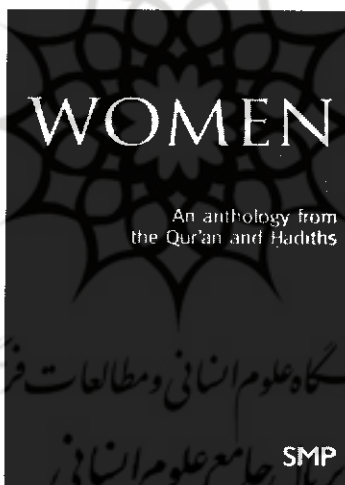
گزیده‌های حدیثی این کتاب از دو کتاب مهم حدیثی اهل سنت یعنی

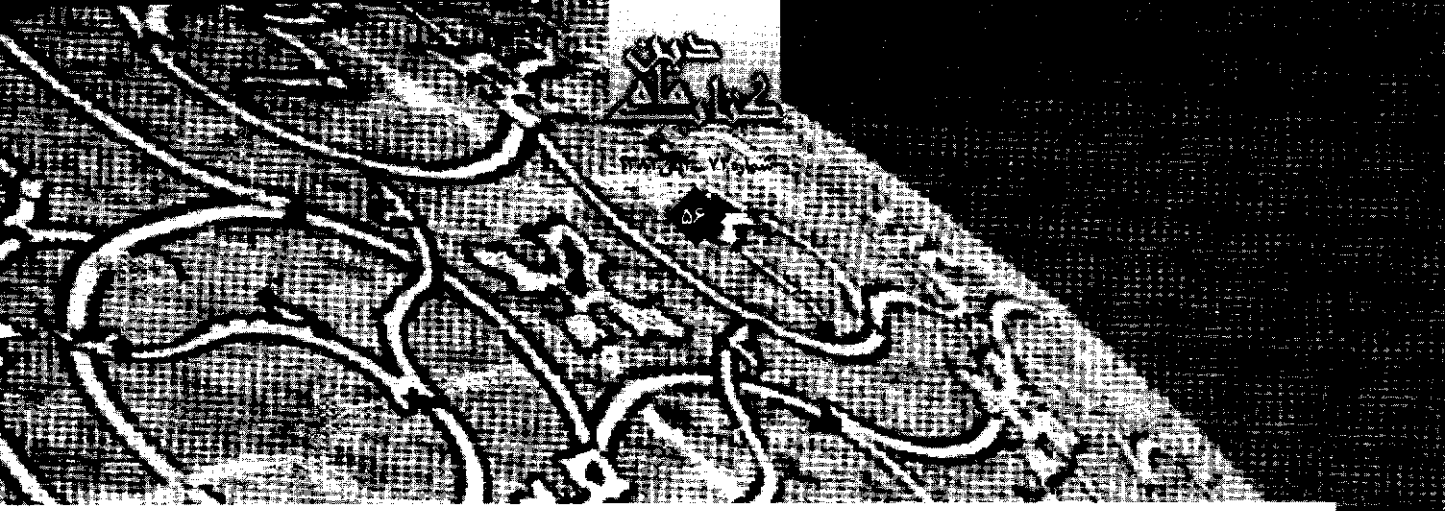
۱۲. منزلت و حقوق؛ ۱۳. مسافرت؛ ۱۴. ارث؛ ۱۵. خانواده و سرپرست؛ ۱۶. دارایی، مالکیت و ثروت؛ ۱۷. سلوک اجتماعی؛ ۱۸. مادران و فرزندان؛ ۱۹. عمومی؛ ۲۰. زنان مسلمان.

آنچه در سراسر کتاب ملاحظه می‌شود نگاهی معتدل در فضایی بودنیسانانه^۱ به زن در اسلام است. نویسنده اساساً در پی ارائه چهره‌ای خشن و نامعقول از اسلام علیه زن نیست. این معنا را بیش از همه در تصویری می‌توان دید که از پیامبر (ص) در کنار زنان در جامعه صدر اسلام ترسیم می‌شود.

پیامبر چهره‌ای صمیمی، مهربان، منطقی و انسانی دارد. مانند مردم دیگر غذا می‌خورد و روزه می‌گیرد. هم ازدواج می‌کند، هم نماز می‌خواند، هم می‌خوابد، هم برای عبادت خداوند در نیمه‌های شب برمی‌خیزد (ص ۶۶، ۷۱)؛ زنان در کنار او احساس آرامش و شادی می‌کنند (ص ۱۲۸) به زنان بی‌سرپرست عنایت خاصی دارد و سفارش آنها را به دیگران می‌کند (ص ۳۱، ۱۱۰)؛ برای بانوان دوره‌های آموزشی ویژه می‌گذارد (ص ۱۲۲)؛ در امور خانه به همسرانش کمک می‌کند (ص ۱۱۰)؛ مهربانی با زنان را سفارش می‌کند (ص ۱۰۲)؛ آنقدر رقیق‌القلب است که با شنیدن گریه کودکی نمازش را پایان می‌دهد (ص ۱۲۲)؛ نیکی به

پدر و مادر را سفارش می‌کند و بهترین عبادت را نیکی به مادر می‌داند (ص ۸۸، ۱۰۹)؛ بسیار متین و باحیاست (ص ۱۲۰)؛ و به رعایت اعتدال و میانه‌روی در همه امور سفارش می‌کند (ص ۱۳۴). این همه اگر چه تنها گوشه‌هایی از حیات پاک و متعالی آن برگزیده خداوند را روشن می‌نماید، ولی، در مقایسه با مطالب خاورشناسان دیگر در خصوص زندگی پیامبر (ص)، ارزشمند است؛ افرادی چون لامنس^۲، وات^۳ و سلمان رشدی که در کتاب‌های خود نسبت‌های ناروایی به آن بزرگوار دادند و به ویژه درباره ازدواج‌های آن حضرت جنجال‌های نامعقولی به راه انداختند. نویسنده در این کتاب پیش از آغاز بحث، همسران پیامبر را با نام و نشان برشمرده و اجمالاً علت ازدواج‌های پیامبر را انگیزه‌های سیاسی، حمایتی و خویشاوندی ذکر می‌کند. وی گزارش می‌کند که اولین ازدواج پیامبر با زنی ۴۰ یا ۴۵ ساله بود و تا زمان حیات وی (۶۵ سالگی) پیامبر همسر دیگری اختیار نکرد (ص ۱۰).

ازدواج را ایجاد آرامش برای زوجین معرفی کرده و نیز توصیه‌های فراوان پیامبر به امر ازدواج و حدیث معروف «النکاح من سنتی فمن رغب...» (بخاری ۴/۱؛ مسلم ۱۲۹/۴) اصلاً ذکر نشده و به جای آن مطالب نسبتاً فرعی‌تر آمده است. همچنین در بحث طلاق اگرچه تقریباً تمامی احکام مربوط به آن به تفصیل در قالب آیه و حدیث آمده ولی به احادیثی که پیامبر(ص) مرد و زن را از اقدام به طلاق برحذر می‌داشتند اشاره‌ای نشده است (ابن داوود باب فی الخلع، حدیث ۱۹۴۷؛ ترمذی، باب المختلعات، حدیث ۹۴۷ الجامع الصغير، رقم ۴۴). در مبحث دارایی و مالکیت نیز اصلاً به این مطلب محوری که زن استقلال اقتصادی دارد و مالک دارایی‌های خود (اعم از کسب و کار و ارث و هدیه) است اشاره نشده است؛ در عوض آیه ۵ سوره نساء که می‌فرماید اموال خود را به نادانان ندهید ذکر شده است که به موضوع زن مربوط نیست. در مبحث سلوک و رفتار اجتماعی نیز فقط به شرکت بانوان در اعیاد و حضور در مساجد برای نماز اشاره می‌کند. در حالی که بانوان صدر اسلام به انواع حرفه‌های اقتصادی اشتغال داشتند. چنان‌که زنی صنعت‌گر بود (مسلم، ج ۷، ص ۱۴۴؛ فتح الباری، ج ۴، ص ۲۹-۳۰) دیگری خرید و فروش می‌کرد (ابن سعد، ج ۸، ص ۲۲۸)؛ و بانوی دیگری در کار کشاورزی یا دامداری بود (بخاری، ج ۱۲، ص ۵۱). همچنین بانوان به جز شرکت در نمازهای واجب (بخاری، ج ۲، ص ۱۹۵؛ مسلم ج ۲، ص ۱۱۸) در نماز کسوف (بخاری، ج ۱، ص ۳۰۰؛ مسلم ج ۳، ص ۳۲-۳۳)؛ نماز میت (مسلم ج ۳، ص ۶۳) و نماز جمعه (ابن سعد، ج ۸، ص ۲۱۶-۲۱۷) شرکت می‌کردند. حتی در هنگام جهاد در کنار مردها به نبرد با دشمن می‌پرداختند (ابن سعد، ج ۸، ص ۳۰۱-۳۰۲) یا به مداوای مجروحان می‌پرداختند (مسلم، ج ۵، ص ۱۹۹؛ ابن سعد، ج ۸، ص ۲۱۴).

همچنین در بخش منزلت و حقوق، آیه یکم سوره نساء که حاوی مطلبی اساسی و محوری در این زمینه است از قلم افتاده است. این آیه شریفه می‌فرماید: ای مردم، از پروردگارتان که شما را از «نفس واحدی» آفرید و جفتش را نیز از او آفرید... پروا دارید. در مقابل احادیثی از پیامبر نقل شده است که بیشتر اهل جهنم زنان‌اند، زنان ناقص‌العقل‌اند و دینشان ناقص است، زن از یک دنده مرد آفریده شده است و امتی که فرمانروای آنها زن باشد سعادتمند نمی‌شود. همه این مطالب بدون هیچ‌گونه شرح و تفسیری بیان شده است. باید توجه داشت اندیشمندان مسلمان هر یک به گونه‌ای این احادیث را به لحاظ متن و سند بررسی کرده‌اند (تحریر المرأة فی عصر الرساله عبدالحمید محمد ابوشقه، ص ۲۷۳-۲۹۰؛ شمس الدین ص ۷۵-۷۸).

صحیح بخاری و صحیح مسلم برگرفته شده و از کتاب‌های دیگر حدیث اهل سنت و نیز کتب حدیث شیعه هیچ حدیثی نیامده است. مؤلف براین باور است که احادیث این دو کتاب از نظر مسلمانان حجیت و صحت قطعی دارند و به لحاظ تاریخی معتبرند. (ص ۷). اگر چه این دو کتاب نزد اهل سنت به «صحیح» معروف شده‌اند ولی در خصوص اعتبار و صحت روایات آنها سخن بسیار است. شماری از دانشمندان اهل سنت و نیز امامیه در اصالت و صحت بسیاری از احادیث این دو کتاب تشکیک کرده‌اند محمدابوزهو، ص ۳۹۲؛ ابوریه، ص ۳۰۱-۳۱۶؛ نجمی، ص ۶۷-۷۳؛ معارف، ص ۱۴۲-۱۴۳.

نویسنده درباره استفاده از احادیث در کتاب، به نکاتی اشاره می‌کند از جمله اینکه احادیث برگزیده ممکن است کامل نباشد و نیز اینکه برخی از احادیث متضاد به نظر می‌رسند ولی می‌توان آنها را به گونه‌ای یا هم سازگار کرد (برای مثال درباره تشییع جنازه، ص ۳۶).

علی‌رغم اینکه کتاب‌های دیگری با رویکرد مشخص (اعم از حقوقی، تاریخی یا فلسفی و جز آن) درباره زن در اسلام نوشته شده به نظر نمی‌رسد این کتاب رویکرد خاصی داشته باشد. کمتر آیه و حدیثی درباره زن وجود دارد که نویسنده بیان نکرده باشد. شیوه خاص و جالب توجه نویسنده در گزینش مطالب و چینش احادیث در کنار هم به گونه‌ای است که خواننده تصور می‌کند، نویسنده بر روی هیچ موردی تأکید خاصی نکرده است. البته احادیث با ملاحظاتی در برخی بخش‌ها کمتر و در برخی بیشتر گزارش شده است.

از نکته‌های مهم درباره کتاب نخست، قاعده‌مند نبودن بخش‌های مختلف است. نویسنده در این باره می‌گوید ترتیب بخش‌های مختلف صرفاً برای مفهوم بودن مطالب است. اما در واقع مجموعه مطالب دارای ترتیب منطقی نیست. این بی‌قاعدگی و پراکندگی در بیان آیات و احادیث در همه بخش‌ها ملاحظه می‌شود.

نکته دوم، ناهمخوانی برخی احادیث با عناوین هر بخش یا زیربخش است. برای مثال با اینکه در بخش مفصل پاکدامنی و ناپاکی، آیات و احادیث مربوط گزارش شده، در بخش‌های دیگر همین احادیث دوباره گزارش می‌شود. همچنین احادیث مربوط به «عده» در بخش ازدواج آمده است و مواردی از این قبیل.

نکته سوم، نادیده انگاشتن مطالب بنیادی و محوری در برخی بخش‌هاست. برای مثال در بخش ازدواج آیه ۲۱ سوره روم که هدف از

منابع:

۱. ابن حجر العسقلانی، فتح الباری فی شرح صحیح البخاری، قاهره، طبعه مصطفی الحلوی؛
۲. کتاب شناسی قرآن کریم، ترجمه مهدی فولادوند؛ ابن سعد، الطبقات الکبری، بیروت، دارصادر، بی تا؛
۳. ابوداود، سلیمان بن الأشعث، سنن ابن داود، تحقیق و تعلیق احمد سعدعلی، مصر، مصطفی البابی، ۱۹۵۲ م؛
۴. ابوریه، محمود، الاضواء علی السنة المحمدیه، بیروت، مؤسسه منشورات الاعلمی للمطبوعات، بی تا؛
۵. ابوزهو، محمد، الحدیث و المحدثون، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۴ ق؛
۶. ابوشقه، عبدالحلیم، تحریر المرأة فی عصر الرساله، کویت، دارالقلم للنشر و التوزیع، ۱۹۹۰؛
۷. ترمذی، سنن الترمذی و هو الجامع الصحیح، مدینه، مکتبه السلفیه، ۱۹۷۴؛
۸. شمس الدین محمدمهدی، حدود مشارکت سیاسی زنان، ترجمه محسن عابدی، تهران، انتشارات بعثت، ۱۳۷۶؛
۹. طبرانی، صحیح الجامع الصغیر؛
۱۰. محمدحسین فضل الله، تأملات اسلامیه حول المرأة، بیروت، دارالملاک، ۱۹۹۹ م؛
۱۱. مسلم، الجامع الصحیح طبعه استانبول؛
۱۲. معارف، مجید، تاریخ عمومی حدیث تهران، کویر، ۱۳۷۷ ش؛
۱۳. مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، تهران، صدرا، ۱۳۷۰؛
۱۴. نجمی، محمدصادق، سیری در صحیحی، تهران، شرکت افسست سهامی عام، ۱۳۶۱ ش
۱۵. سیوطی، عبدالرحمان، الجامع الصغیر، قاهره، مطبعه مصطفی البابی، ۱۳۷۳ ق؛

16. W'ts, W.M, *Muhammad at Mecca*, oxford clarendon press, 1953;
 17. W'ts, W.M, *Muhammad at Medina*, oxford clarendon press, 1956.

در همین بخش حدیثی از پیامبر آمده است که می فرماید سه چیز برای شما شر و نحس است زن، اسب و خانه (ص ۹۲). در حالی که در چند روایت پیامبر زن را می ستاید از جمله می فرماید: «الدنیامناع و خیر متاع دنیا المرأة الصالحة» (مسلم، ج ۱، ص ۱۷۸؛ طبرانی، حدیث ۶۰۲۴). یا می فرماید داشتن چهار چیز از سعادت است: زن صالح، خانه بزرگ، همسایه خوب و مرکب راهوار (طبرانی، حدیث ۹۰۰).

نکته چهارم، طرح برخی احادیث به شیوه ای خاص است. در حدیثی یهودیان حکم زنا محصنه را از پیامبر می پرسند. ایشان می فرماید در دین شما چه حکمی دارد؟ آنها می گویند سنگسار. سپس پیامبر می فرماید بله باید سنگسار شوند (ص ۸۳ - ۸۴). گویا پیامبر احکام خود را از ایشان می آموختند. همچنین حدیثی با این مضمون که فاطمه پاره تن من است هر کس او را غضبناک کند مرا غضبناک کرده سه بار بیان شده است (ص ۱۰۷ - ۱۰۸، ۱۲۱؛ دوبار در تعاقب بیان جریان خواستگاری علی (ع) برای دختری است که پیامبر عمل ایشان را نکوهیده و سپس فرموده است هر کس فاطمه را خشمگین کند مرا خشمگین کرده است. گویی در تاریخ اسلام هیچ گزارشی از خشم فاطمه (ع) به جز این مورد نرسیده است. در عین حال به جز این موارد چند مورد دیگر نیز از تکریم پیامبر (ص) نسبت به فاطمه (ع) و نیز جریان پرستاری فاطمه (ع) از پیامبر در جنگ احد (ص ۱۴۰) و نیز در مقابل کفار قریش (ص ۱۳۹) گزارش شده است. ذکر این نکات به معنای کاستن از ارزش تلاش محققانه مؤلف کتاب نیست بلکه مسئولیت خطیر پژوهشگران مسلمان در بازنمایی و روشنگری مسائل اسلامی را خاطر نشان می سازد.

پی نوشت ها:

1. *Women in Islam, An Anthology from the Quran and Hadith*, by Nicholas Awde, curzon, 2000

۲. بنگرید به حقوق زن در اسلام، مرتضی مطهری؛ زن در آئینه جلال و جمال، جوادی آملی؛ تأملات اسلامیه حول المرأة، سید حسین فضل الله.
۳. بنگرید به دین و زن، محمدتقی صدیقین اصفهانی؛ الرجال قوامون علی النساء سید محمد طهرانی.

4. Ontologic
 5. Lammens
 6. Watt